

עלון שבועי נחלת שדה

חידושי תורה בדרך הדרוש
והאגדה על פרשת השבוע

מאת מחבר סדרת הספרים "נחלת שדה" על התורה והמועדים

545 ק"ת צ"א ס"א תש"פ י"ג אלול 5779
לתגובות/הערות/דרשות והרצאות ניתן לפנות לטלפון – 050-4145482

הנושא: כח המחשבה של ריש לקיש

פי עדותם של העדים, הורגים את העדים. לכאורה קשה, נלמד בקל וחומר "ועשיתם לו כאשר זמם - וכל שכן כאשר עשה"? על כך הגמרא עונה ש"אין עונשים מן הדין". כלומר, אין נותנים עונש על סמך קל וחומר. לכאורה הדבר מתמיה, שהרי ה"קל וחומר" הוא חזק?

הרמב"ן (שופטים י"ט, ט"ו) מסביר שהלכה זו מראה על ההשגחה של הקב"ה. כפי שהזכרנו, יש כאן חידוש של תורה להאמין לעדים השניים שאומרים שהעדים הראשונים שקרו, ולא לעדים הראשונים. על כן, מסביר הרמב"ן, אם העדים השניים הגיעו טרם שבוצע גזר הדין, זה מראה שאכן הראשונים שקרו ולכן הקב"ה דאג שהעדים השניים יגיעו לפני ביצוע גזר הדין. אולם, אם הם הגיעו רק לאחר ביצוע גזר הדין, זה מראה שהראשונים העידו אמת, ולכן הקב"ה מנע מהעדים השניים להגיע לפני ביצוע גזר הדין.

ענין זה מתחלק בין עדות מיתה לעדות ממון, כתבו התוספות (בבא קמא ד:): שבעדות ממון גם אם עשה כבר, כלומר הנתבע יצא חייב בדין בעקבות עדותם ואף שילם את הממון, ואחר כך באו עדים והזימו את העדים הראשונים, חייבים העדים הראשונים לשלם מדין "כאשר זמם".

ומביאים לזה התוספות שני טעמים: א. שבממון אפשר לבטל את הדין גם אחר שנתקיים שלא כמו בדיני נפשות, ממילא אין בממון "כאשר עשה". ב. שבממון עונשין מן הדין. שהרי הטעם שלא מחייבים את העדים מיתה ב"כאשר עשה" מקל וחומר שחייבים מיתה ב"כאשר זמם" הוא מחמת ש'אין עונשין מן הדין' ובממון 'עונשין מן הדין'.

ונה, הגמרא בבבא קמא (עב:): מבאיא מחלוקת בין אביי לרבה בענין עד שהזם. לדעת אביי, כמו בכל מקרה שהתברר שאדם עשה עבירה הוא נפסל לעדות משעת העבירה, כך גם עד זומם, כיון שהתברר שהוא העיד שקר, הוא נפסל לעדות מאותה שעה שהוא העיד. ואם היו עדויות נוספות שהוא העיד עליהם בין העדות שלו לזמן שהכשיהוהו העדים, העדויות נפסלות. אמנם דעת רבא, שהוא נפסל לעדות רק משעה שהעדים השניים העידו עליו שהוא שיקר.

הגמרא בהסבר הראשון לדעת רבא מסבירה, כי עצם העובדה שאנחנו מאמינים לעדים השניים היא חידוש של התורה, שהרי מי אמר שדווקא השניים דוברי אמת - 'דמאי חזית דסמכת אהני, סמך

נקדים תחילה מעט בדיני עדים זוממים: שני עדים מופיעים בשערי בית הדין ומעידים שראובן הרג את שמעון לעיניהם, במזיד ובהתראה, ומשום כך מכריעים הדיינים את הכף לחייב את ראובן במיתה, כדין ההורג את הנפש. אולם בשעה זו מופיעים בשערי בית הדין שני עדים נוספים, העדים הללו אינם מתייחסים למעשה שהיה בין ראובן לבין שמעון, כי אם לעדים הראשונים, ומעידים: "באותה שעה אודותיה אתם מעידים שראיתם בה את ראובן הרוצח את שמעון, עימנו הייתם במקום אחר. כך שבוודאות לא ראיתם את מעשי ראובן".

ודין התורה במקרה כזה - שמאמינים לעדים השניים, והעדים הראשונים שהגיעו להאשים את ראובן, מוכרזים כעדים זוממים.

דין נוסף ומחודש יש בדיני העדים הזוממים. אם כבר הרגו את ראובן על פי העדים הראשונים - משאירים את העדים הזוממים בחיים; אולם באם רק הכריעו את הדין להרוג את ראובן ועדיין לא הוציאוהו להריגה - ממיתים את שני העדים הללו ועושים להם כאשר זממו לעשות לאחיהם.

והדבר מחודש, כי על פי ההיגיון והסברא היה לנו ללמד קל וחומר, ומה אם עדיין לא נהרג ראובן, המה נהרגים, קל וחומר אם כבר נהרג שהורגים אותם; אולם לא כך ציוותה התורה. וכפי שלומדים מהתיבות "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו". כאשר זמם - ולא כאשר עשה.

התורה קובעת שעונשו של עדים זוממים הוא "כאשר זמם לעשות לאחיו" (שופטים י"ט, ט"ו). כלומר, באותו עונש שרצו העדים לחייב את האדם שהם העידו עליו, מחייבים אותם. לכן, עדים זוממים שהעידו על אדם שהוא עבר עבירה שחייבים עליה מיתה, עונשם הוא מיתה.

המשנה במסכת מכות (ה:): מספרת על מחלוקת שהייתה בין החכמים לצדוקים בעניין זה. לפי מסורת חז"ל, הכלל הוא "ועשיתם לו כאשר זמם" - ולא כאשר עשה. לכן אם הוזמו אחרי שהעידו וחייבו את הנידון למיתה ולפני הוצאה להורג, אז ורק אז נענשים ב"כאשר זמם" וחייבים מיתה. אם הנאשם כבר הוצא להורג אי אפשר לבצע בהם "כאשר זמם". הצדוקים, שלא קיבלו את התורה שבעל פה ואת מסורת חז"ל, למדו שרק אם בפועל הנידון נהרג על

אהני'. לכן אנו מקבלים את החידוש הזה רק משעה שבו הוא נאמר והוא משעה שהעדים השניים העידו.

להלכה, הגמרא (עג) פוסקת כדעת אביי שעד זומם נפסל מהשעה שבה הוא העיד, את עדות השקר. כי זו אחת מהמחלוקות של יע"ל ק"ג שבהן הלכה כאביי נגד רבא.

ישנה מחלוקת ידועה בין רבי יוחנן לריש לקיש, האם עקימת שפתיו, הוי מעשה. האם כשאדם מדבר בפיו ובשפתיו, נחשב לו הדבר כאילו עשה מעשה, או שמא אין הדבר נחשב לעשיית מעשה. השאלה אם עקימת שפתיים הוי מעשה או לא הוי מעשה נדונה במסכת בבא מציעא (ז:): תנו רבנן, החוסס את הפרה והמזווג בכלאים פטור ואינו לוקה אלא דש ומנהיג בלבד. איתמר חסמה בקול והנהיגה בקול, רבי יוחנן אמר חייב ריש לקיש אמר פטור. רבי יוחנן אמר חייב, עקימת פיו הויא מעשה. ריש לקיש אמר, פטור, קלא לא הוי מעשה.

מחלוקת אמוראים זו בין רבי יוחנן וריש לקיש היא לגבי דיבור – האם עקימת שפתיים (פעולת הדיבור) נחשבת מעשה או לא.

ממילא יש לשאול, בשלמא לפי רבי יוחנן הסובר שעקימת שפתיו הוי מעשה, מבואר כיצד אפשר לחייב את העדים הזוממים, כי עדותם השקרית נחשבת כאילו עשו מעשה בפועל וכאילו במו ידיהם הרגו לראובן אודותיו העידו את העדות המוזמת. אולם לפי ריש לקיש, הסובר שעקימת שפתיו, לא הוי מעשה, יוקשה הדבר, אם זו רק מחשבה בלבד מדוע יש לחייבם על מחשבתם הרעה?

אלא מצינו במסכת שבת (ק"ט): א"ר אלעזר, מנין לדיבור שהוא כמעשה? שנאמר "בדבר ה', שמים נעשו". מבאר הר"ק בעל נועם מגדים ז"ע (בפתיחת ספרו הקדוש) בהקדם דברי הגמרא במסכת מגילה (כא:): ובמסכת ראש השנה (לכ), המקשה על דברי התנאים שבעשרה מאמרות נברא העולם, שהלא ישנם רק תשעה מאמרות, תשע פעמים בהם נאמר במעשה בראשית "ויאמר אלוקים", ומתרתת הגמרא ש"בראשית" היא גם "מאמר" מעשרת המאמרות בהם נברא העולם.

ולכאורה מה הפשט בזה, מדוע אכן הוציאה התורה את אחד המאמרות בלשון 'בראשית' ולא כתבה עשר פעמים "ויאמר אלוקים"?

בעל ה"פה תואר" על המדרש רבה מקשה מדברי המדרש רבה בפרשת בראשית (פ"ג) שם מעירים חכמי המדרש על כך שבכל ימי הבריאה, נאמר בלשון "ויהי ערב ויהי בוקר יום שני", יום שלישי, יום רביעי וכן הלאה, ואילו ביום הראשון שינה הכתוב בדברו וכתוב – "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד" ולא 'יום ראשון'? וסיבת הדבר, כדי שלא יחשוב אדם לומר שהמלאכים כבר נבראו בראשית הבריאה והם סייעו להקב"ה בבריאת שמים וארץ, ולכן נאמר יום אחד שבאותו היום אחד היה הקב"ה בעולמו ועוד לא נבראו מלאכי השרת.

והרי הדברים סותרים בפירוש את המדרש שדרשו רבותינו מהכתוב "וברוח פיו כל צבאם", שעל כל דיבור ודיבור שיצא מפי הגבורה במעשה בראשית, נבראו המלאכים. ואם אמרין שבראשית היא מאמר מעשרת המאמרות בהם נברא העולם, הרי שכבר ביום הראשון, בעת המאמר של 'בראשית' כבר נבראו המלאכים, נמצא שהם היו קיימים כבר ביום הראשון בשונה ממה שעולה מדברי המדרש?

מתרץ ה"פה תואר", שאמנם בראשית נחשבת כאחד מעשרה המאמרות, אולם בשונה מהמאמרות האחרים, כאן לא אמר הקב"ה

באמירה, כי אם במחשבה בלבד והמחשבה העילאית כביכול, לא בראה מלאכי השרת. על כן ביום הראשון היה יום אחד בו היה הקב"ה יחיד ומיוחד בעולמו. ורק החל מהיום השני ואילך דיבר הקב"ה ואמר, כביכול, ויאמר אלוקים - ואז נבראו מלאכי השרת.

והדברים מיישבים היטב את קושיית ה'נועם מגדים'. כי משהבנו שמאמר של בראשית היה במחשבה בלבד ולא בדיבור מובן היטב מדוע שינתה התורה ולא כתבה ויאמר אלוקים - כי אכן לא היתה כאן כי אם מחשבה בלבד, ללא כל אמירה.

לאור ייסוד הדברים האמורים, מבאר ה'נועם מגדים' ז"ע כמין חומר את דברי הגמרא במסכת שבת השואלת, מנין לדיבור שהוא כמעשה. כלומר, אין הכוונה על עצם הדיבור כי הלא זאת שדיבור פה למעשה ייחשב מצאנו כבר במקומות אחרים וברורים, וכמו בדין עדים זוממים. אלא הכוונה היא שמנין לנו שאף כוח המחשבה הרי היא כמעשה ממש? זאת נלמד מן הכתוב האומר "בדבר ה' שמים נעשו", שמוסב על היום הראשון בבריאה, היום בו ברא הקב"ה את השמים ואת הארץ. ושם, כפי שהראינו לדעת, לא היה אפילו דיבור, כי אם מחשבה בלבד, ובכל זאת בכוח המחשבה נבראו השמים והארץ ואף כל הכוחות הטמונים בקרקע, כוחות הצמיחה ועוד, נבראו בו ביום.

הרי לנו שכוח יש במחשבה ככוח המעשה, כוח הפועל ועושה. ויתירה מכך, כוח המחשבה עוד גדול יותר מאשר כוח הדיבור. כי בדיבורים שהיו לאחר מכן כביכול, בתשעה המאמרות שלאחר מכן נבראו דברים מסוימים, ואילו מהות ומרכז הבריאה, השמים והארץ, נבראת ביום הראשון בכוח המחשבה האלוקית.

לפי זה מבואר היטב שיטת ריש לקיש המחמיר בענין המחשבה, ומחייבים את העדים זוממים על מחשבתם לבד.

נמצא כי שיטת ריש לקיש היא כוחה של המחשבה הוא גדול, עד שגם אם חשב להזיק לחבירו, יכול להיענש על כך. ועי' למהר"ל בבאר הגולה (באר הרביעי) המבאר, כי העונש לעדים זוממים הוא על מחשבתם הרעה להזיק לשני.

מצינו בגמרא במסכת שבועות (מ.) העוסקת בענייני שבועות של מי שמודה במקצת. אדם שנתבע לשלם סכום מסוים, אך הוא מודה שהוא חייב רק חצי מהסכום הזה, התורה קובעת שהוא חייב שבועה. הגמרא מסבירה שהסיבה לכך היא שהאדם הזה רצה באמת לכפור בכל ההלוואה, אבל מכיון שאין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו' הוא נאלץ להודות שהוא חייב כסף, אך מכיון שהכסף אינו בידו כרגע, הוא מנסה לדחות את התובע עד שיימצא לו הכסף. לכן חייבתו התורה שבועה.

ואולם, דעתו של תנא קמא במשנה היא שאם הנתבע מודה בדבר אחר - שאותו בכלל לא דרש התובע, אין זה נקרא מודה במקצת. לכן אם אדם תבע חטים מחבירו והוא הודה לו בשעורים, הוא פטור משבועה. ואולם, הגמרא אומרת שאם התביעה כללה שני דברים שונים, והנתבע הודה באחד מהם, זה נחשב מודה במקצת:

'ואמר רב נחמן אמר שמואל: טענו חטין ושעורין והודה לו באחד מהן - חייב. אמר לו רבי יצחק: יישר, וכן אמר רבי יוחנן. מכלל דפליג עליה ריש לקיש? איכא דאמרי: מישהא הוה שהי ליה ושתיק ליה; איכא דאמרי: מישתא הוה שתי ליה ושתיק ליה.'

ר' יצחק חיזק את דבריו של רב נחמן ואמר שכך אמר גם רבי יוחנן. מכאן הסיקה הגמרא שריש לקיש, בר הפלוגתא של ר' יוחנן, כנראה אינו סובר כך, שהרי רבי יצחק לא אמר 'כך אמרו ר' יוחנן וריש לקיש', אלא רק 'כך אמר רבי יוחנן'.

ואולם, הגמרא דחתה את המסקנה הזו באחת משתי האפשרויות שמסביר רש"י כך:

רש"י: איכא דאמרי משהא הוה שהי ליה ושתיק ליה - כך היה דרכו של ריש לקיש: כשהיה רבי יוחנן אומר דבר בבית המדרש היה שוהה מלהשיב עד שיגמר רבי יוחנן כל צרכו וכל טעם דבריו ואח"כ היה חולק עליו, ובתוך כך יצא רבי יצחק זה מבית המדרש ולא שמע אם נחלק עליו. איכא דאמרי, מישתי הוה שתי - ריש לקיש מיא בבי מדרשא כי אמרה רבי יוחנן להא מילתא.

לפי רש"י, ריש לקיש שחלק על רבי יוחנן בהרבה מחלוקות, תמיד נהג כך: הוא קודם כל חיכה עד סוף השיעור של ר' יוחנן, ורק אחרי שר' יוחנן סיים את דבריו הוא אמר את דעתו. במקרה הזה, ר' יצחק יצא מיד בסוף השיעור ולא זכה לשמוע האם ריש לקיש חולק על ר' יוחנן או מסכים איתו.

אלא שלכאורה הנהגה זו אינה נכונה שכן מצינו בשבועות (לא), שאסור לתלמיד לחכות עד סוף הדיון ורק אז לדבר: 'מנין לתלמיד שרואה את רבו שטועה בדיון, שלא יאמר: אמתין לו עד שיגמרנו, ואסתרנו ואבננו משלי כדי שיקרא הדין על שמי? ת"ל: מדבר שקר תרחק'.

תופעה זו של שתיקתו של ריש לקיש חוזרת שוב כמה דפים אחר כך, המשנה בתחילת פרק שביעי של מסכת שבועות עסקה באדם ששכר פועל והתעורר ויכוח האם הוא כבר שילם לו או לא. זו אחת הדוגמאות שבה אדם נשבע ונוטל: הפועל יישבע על כך שהוא לא קיבל את שכרו, ויקבל אותו מבעל הבית, מכיון שאנחנו מניחים שבעל הבית היה טרוד בפועליו ואינו זוכר למי הוא שילם ולמי לא. כך נאמר במשנה:

'כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין. ואלו נשבעין ונוטלין: השכיר והנגזל והנחבל ושכנגדו חשוד על השבועה והחנוני על פנקסו. השכיר כיצד? אמר לו תן לי שכרי שיש לי בידך הוא אומר נתתי והלה אומר לא נטלת, הוא נשבע ונוטל'.

ושוב אומר רב נחמן בשם שמואל מימרה, ושוב הוא מקבל חיזוק מרבי יצחק (שבועות מה:): 'אמר רב נחמן אמר שמואל: לא שנו אלא ששכרו בעדים, אבל שכרו שלא בעדים, מתוך שיכול לומר לו לא שכרתיך מעולם, יכול לומר לו שכרתיך ונתתי לך שכרך. א"ל רבי יצחק: יישר, וכן אמר רבי יוחנן. מכלל דפליג עליה ר"ל? איכא דאמרי: מישתא הוה שתי ליה ושתיק ליה: ואיכא דאמרי: מישתא הוה שהי ליה ושתיק ליה'.

סיפור דומה מופיע במסכת חולין (עה:) עם תלמיד אחר של רבי יוחנן וריש לקיש, והוא רב זירא: כי סליק רב זירא, אשכחיה לרב אסי דיתב וקאמר ליה להא שמעתא. א"ל: יישר, וכן אמר רבי יוחנן. מכלל דפליג עליה ר"ש בן לקיש? משהא הוה שהי ליה ושתיק ליה, ואיכא דאמרי: משתא הוה שתי ושתיק ליה.

ואולם, כאן רש"י מרחיב יותר ומבאר כי ריש לקיש שתק משום שחיכה עד לסוף השיעור שמא רבי יוחנן יחזור בו מעצמו. דוקא בגלל מידת הענוה של ריש לקיש, הוא לא רצה שההלכה תיקרא על שמו, ולכן הוא חיכה עד הסוף שמא רבי יוחנן יחזור בו, ורק אחרי שהוא ראה שרבי יוחנן לא חזר בו הוא הגיב:

רש"י: מישתא הוה שהי ליה - מנהגו של ריש לקיש כשאומר רבי יוחנן שמועה שאינו מודה לו שהה ריש לקיש שעה או שתיים קודם שיחלוק עליו אולי יחזור בו ובתוך כך יצא רבי אסי ולא שמע אם נחלק עליו.

ויש לומר, כי רק ריש לקיש עם כוח המחשבה שלו, יכול היה להמתין עד לסיום שיעורו של רבי יוחנן, לראות שמא יחזור בו, כי אדם אחר אשר היה ממתין לסוף השיעור, המתנה זו היתה גורמת לו שישכח את הערותיו.

את כוח ריכוז המחשבה של ריש לקיש ניתן לראות אף בירושלמי (ברכות פ"ה ה"א) שכאשר הוא היה עסוק בלימוד תורה הוא לא היה שם לב לאן הוא הולך, והדבר גרם לו לצאת אל מחוץ לתחום שבת, ולעבור בשוגג על יציאה מחוץ לתחום: "רשי לקיש מנהגו באוריתא סגין הוה נפיק ליה לבר מתחומא דשבתא והוא לא ידע. לקיים מה שנאמר (משלי ה, יט): "בְּאַהֲבַתָּה תִשְׁגָּה תְּמִיד."

הגמרא בב"מ (פה:) מביאה, שריש לקיש היה מציין "מערתא דרבנן". וביאר רש"י: שריש לקיש היה מציין מערות הצדיקים, כדי שלא יכשלו הכהנים להאהיל עליהם, וכדי שלא תארע תקלה על ידי צדיקים.

והתקשה הרש"ש, מפני מה ציין רק מערותיהם של צדיקים, הלא אם כדי שלא יכשלו על ידם כהנים, היה לו לציין כל מערה בלתי מוכרת של כל מת, כדי שלא טמאו על ידה הכהנים. ואם רש"י הסביר שזה כדי שלא תיגרם תקלה על ידי צדיקים, עדיין - כותב הרש"ש, יש בה משום דוחק. ומפרש הרש"ש, שריש לקיש ציין את מערות הצדיקים, כדי שיכירו העם את קבריהם ויבואו להתפלל שם. וכפי שנהג כלב בן יפונה כשרצה להינצל מעצת מרגלים, שהלך והשתטח על קברי אבות במערת המכפלה, לבקש שם רחמים על עצמו (סוטה לד.).

והרה"ק מצאנז קליוזנבורג ז"ע בשו"ת דברי יציב (יורה דעה, סימן רל"א) כתב ליישב את רש"י על פי הרשב"ם (בבא בתרא קי. ד"ה מסדרין) שם מבואר בגמרא, שרבי בנאה היה מציין קברותיהם של צדיקים, ופירש הרשב"ם, שדווקא רבי בנאה שהיה אדם גדול וחשוב, הוא שהיתה לו רשות להיכנס לקברי צדיקים, אבל לאדם אחר אסור. ולפיכך כתב ה"דברי יציב", שיש לפרש את הגמרא לפנינו, שאכן כוונת ריש לקיש היתה להציל הכהנים מלהיטמא על ידי מערות הצדיקים ולכן היה מצייןם. ומשום שדווקא הוא שהיה אדם גדול היתה לו רשות להיכנס לקבריהם, וטרח דווקא בקבריהם, משום שאת שאר הקברים יכול כל אדם לציין ולא רק ריש לקיש.

ולפי דרכינו יש לומר, כי ריש לקיש אשר זכה לקדושת המחשבה, הוא הראוי להיכנס לקברי צדיקים המדקדקים מאוד אל הבאים אליהם, שאף לא יהיה להם פגם במחשבה.

וכמעשה שהביא בספר טובת מראה, לרבי רפאל אוחנה היה רבה של טבריה לפני מאה שנה. והוא מספר שיש מערת רב כהנא סמוך לקברו של רבי מאיר בעל הנס, והיה להם מסורת שיש מי שיש לו חולה או עקרה ל"ע היו מבקשים שמה והיו רואים ישועות לגבי שני דברים אלה. והיה נחש סביב למערה ולא היה נותן להם להיכנס למערה, באו אל הרב וטענו לפניו שאינם יכולים להתפלל, שלח הרב את שמשו והזהיר אותו שיטבול קודם בכנרת ויאמר וידוי ויהרהר תשובה בלבו ולאחר מכן ילך למערה של רב כהנא, כך עשה ואכן הנחש הסתלק מן המקום.